

L'arquer amb una sola fletxa

per Jana Balacci Matei

He manllevat per a aquest article el títol d'un llibre d'Alexander Baumgarten, el filòsof romanès que coordina, a l'editorial romanesa Polirom, una prestigiosa col·lecció bilingüe dels millors pensadors medievals, Biblioteca Medieval. Dins aquesta col·lecció ha sortit aquest estiu la traducció de l'*Ars brevis*, la meva primera traducció d'un autor català, feta, és veritat, no del català, sinó del llatí, publicada fora de la col·lecció Biblioteca de Cultura Catalana, de la qual sóc l'editora des de l'any 1998. Per explicar com s'ha arribat fins aquí haig de fer una petita digressió.

El professor Baumgarten em va demanar que preparés l'edició d'aquesta obra després de saludar amb entusiasme en una revista reconeguda l'arribada a l'àmbit cultural romanès de Ramon Llull. Era l'any 2013, quan ja havien sortit dins la col·lecció Biblioteca de Cultura Catalana les traduccions d'*El llibre del gentil i dels tres savis*, i de *Blaquerna*, a les quals es va afegir l'any 2014 *Llibre de la contemplació* —antologia a cura del professor Josep E. Rubio, que va tenir la generositat d'oferir-nos també el pròleg de l'*Ars brevis* romanesa. L'arribada de l'obra de Llull «fins ara amb una minsa presència» —escrivia Baumgarten— «mereix una atenció especial des de la perspectiva d'una esperança: que l'estudi d'aquest autor pugui eliminar un prejudici dominant en l'estudi de la cultura medieval —la seva suposada relació antinòmica entre creença i raó. Llull és un dels millors exemples medievals que poden eliminar aquest judici preconcebut». Alexander Baumgarten va incloure aquest text en el seu volum amb el títol esmentat més amunt, un volum de reflexions sobre la filosofia i sobre la necessitat de conèixer els pensadors medievals. «L'arquer amb una sola fletxa», confessa l'autor, és una metàfora inspirada en Plató i Aristòtil, que reflexionen sobre la necessitat de conèixer la veritat, preguntant-se si és millor l'arquer que colpeix la meta perquè sap dirigir les fletxes amb una gran precisió o el que ho fa per casualitat. La metàfora de Baumgarten va més enllà: el seu arquer posseeix una sola fletxa i aquesta fletxa simbolitza la condició sublim de la vida intel·lectual: l'arquer s'ha de preparar llargament, amb paciència perquè pugui tocar la seva meta.

He fet aquesta llarga introducció per fer més clar el perquè m'ha semblat adient desplaçar la metàfora de l'arquer amb una sola fletxa al camp de la traducció i, més adient encara, al camp de la traducció del català al romanès.

Ja se sap que la convivència de múltiples traduccions d'un llibre d'un mateix autor a una mateixa llengua en una mateixa època són casos raríssims. Hi ha un sol «arquer» —el traductor— i una sola «fletxa» —la seva traducció, per tal que una obra arribi als lectors de fora del seu país d'origen. De la força que l'arquer-traductor pugui desenvolupar en el seu acte en depèn el destí d'un llibre. D'aquí la gran responsabilitat del traductor, que no només ha de donar una altra versió d'un text, sinó fer una veritable transferència cultural.

Tot això tenia un pes especial en el cas de les primeres traduccions del català al romanès fetes després de l'any 1989. Els lligams —bastant estrets— entre les dues cultures durant el període d'entreguerres s'havien trencat com a resultat de les dues dictadures —de signe contrari, però amb el mateix comportament— d'aquí i d'allà.

Després de tants anys d'aïllament, els romanesos estaven afamats de llibres. Era el moment àlgid de les traduccions; però, mentre que les mirades dels bons editors, pocs, estaven dirigides cap a literatures «grans», les dels «nous» i «lliures» editors improvisats, que només buscaven els guanys, materials anaven cap a qualsevol tipus de subliteratura.

En aquest context, un petit grup de catalanòfils —ajudats pels amics catalans— vam tenir la gosadia de convertir-nos en una mena d'arquers, també amb una sola fletxa. Aquesta vegada la fletxa havia de ser una col·lecció: Biblioteca de Cultura Catalana. Batejada així amb entusiasme, però també amb pragmatisme. Amb un entusiasme «guerrer» nascut de la nostra voluntat de donar a conèixer al món romanès obres d'una cultura que estimàvem, escrites en una llengua germana, si bé considerada aleshores per la majoria de romanesos, a causa de la denominació a l'estatut de Catalunya de «regió autònoma dins l'estat espanyol» (aleshores no se sabia ben bé què volia dir això), com un dialecte espanyol. Però, com deia, també amb pragmatisme, perquè érem conscients que havia de ser difícil de fer-nos visibles tenint en compte les tendències del mercat del llibre. Una col·lecció diferent, amb el títol esmentat, que pogués atreure les mirades i despertar la curiositat, ens va semblar la millor solució per aconseguir-ho. A més, el nostre projecte suposava traduir, directament del català, obres que despertessin no només l'alegria de la bona literatura, sinó que mitjançant la ficció ajudessin a percebre l'existència d'una «identitat catalana». El primer títol va sortir l'any 1998 i fins ara se n'han publicat 35. El ressò a la premsa de molts, és una prova —m'agrada pensar-ho— que la nostra intuïció va ser correcta.

He d'afegir que tot això no ho hauríem aconseguit sense l'ajut català. Un ajut material, mitjançant *subvencions* atorgades inicialment per la Institució de les Lletres Catalanes i després per l'Institut Ramon Llull. Però també espiritual: amb *pautes de lectura* dirigides cap al lector romanès ofertes pels pròlegs signats per especialistes catalans per ajudar a contextualitzar aquest paradigma general, o bé particularment, en el cas de Llull, amb introduccions crítiques i acadèmiques d'Armand Puig per al *Gentil*, de Joan Santanach per al *Blanquerna* i de Josep E. Rubio per al *Llibre de contemplació*.

És d'aquesta manera que, llegint només els autors catalans traduïts fins ara, un romanès pot adonar-se del valor d'una literatura que no té res a veure amb el seu àmbit restringit. I, a risc de vanagloriar-me'n una mica, diria que el fet que des de fa uns quants anys altres editorials, més grans i més comercials, han començat a publicar traduccions del català podria tenir alguna cosa a veure amb la nostra col·lecció, que ha posat les bases d'un «paradigma català». També ha crescut el número de traductors, perquè des de l'any 2005 el català s'estudia com a grau de Filologia Catalana, al currículum universitari.

Però el que puc dir amb tota seguretat és que per a mi la tasca d'editora d'aquesta col·lecció, i especialment la de traductora, m'ha ofert tota una vida d'il·lusions. No ho hauria ni somiat durant el règim comunista, quan treballava com a investigadora en el camp de la lingüística romànica. M'interessaven especialment la semàntica i la llengua catalana. La primera perquè des de «Al principi existia el qui és la Paraula. La Paraula estava amb Déu i la Paraula era Déu» fins a «Com es fan coses amb les paraules» del filòsof britànic J. L. Austin, ens en parla, del poder de la paraula. En el nostre cas, de les persones, aquest poder consisteix no només a reflectir la realitat, sinó també a crear la seva pròpia realitat. I quan la paraula «és» en la persona, la realitat més complexa que pot crear pertany a la literatura, a la literatura de valor: «una cosa... deliciosament inútil», de la qual no podem prescindir. I això perquè, si els escriptors escriuen, com diu Jaume Cabré, «amb la intenció

d'entendre's», nosaltres, els lectors, tenim la mateixa necessitat. Cap al català em movia al començament l'interès d'aquesta llengua per al conjunt de la romanística i l'interès per la seva gran literatura medieval.

Havien de passar molts anys fins que arribés a conèixer la literatura catalana moderna i contemporània i convertir-me en traductora, i ara, mirant enrere, diria que aquells anys van ser, sense saber-ho, anys, molts, del que s'anomena avui —massa emfàticament, penso— «translator training». Com que de «professional», no en tinc res, resulta, segons la coneguda classificació, que devia ser una traductora «vocacional». La traducció, en el meu cas, seria una vocació la descoberta de la qual vingué tard, quan els meus interessos anteriors es van trobar plenament en concordança i units per una mateixa passió. (In)conscientment totes les peces s'havien posat a lloc.

S'ha escrit molt sobre l'assumpte de la traducció, sobre la condició del traductor. No és aquí el lloc de repassar-ho. El que em sembla bastant clar és que l'ofici de traduir és inclassificable. Se n'han dit moltes coses bones i dolentes, totes amb frases lluides. En cito només una, atribuïda a Günter Grass, que comparteixo totalment: «La traducció és allò que ho transforma tot perquè res no canviï». I per aconseguir això, el traductor —penso— no ha de ser simplement el lector més minuciós o ideal (qui ho pot garantir?) d'una obra. Ha (o hauria) d'estar *familiaritzat amb les altres obres de l'autor traduït*, com també amb les opinions dels altres lectors «minuciosos», i em refereixo als crítics o historiadors literaris, que poden ajudar-lo a comprendre símbols amagats o a descodificar expressions ambigües, frases fetes etc., per poder «negociar» què i com, al seu torn «amaga» o «revela». En resum, tot un treball d'investigació que allunya molt la dinàmica de la traducció d'aquella de la creació, però que nodreix la creativitat del traductor.

És clar, les traduccions de Lull tenen el procés més extens en aquest sentit. Com que totes les seves obres remetien d'alguna manera a una forma de l'Art, la preparació per a traducció comprenia, del primer llibre a l'*Ars brevis*, lectures de tota mena. Deixo aquí de banda les dificultats d'ordre lingüístic pròpiament dites, dificultats que per a mi, com a exromanista, es van convertir en un espectacle captivador davant d'un veritable procés de plasmació d'una llengua, un procés en el qual, comunament, es poden distingir etapes i autors diversos. És clar, per a cadascun dels quatre llibres seus que vaig traduir, vaig afrontar problemes específics. En cas de *Blanquerna*, la majoria eren d'ordre més literari, com el lirisme profund del *Llibre d'Ave Maria* o el conglomerat d'antítesis, paradoxes i metàfores del *Llibre d'amic i amat*, però també d'interpretació semàntica. En una entrevista a *Núvol* relacionada amb la traducció, Manuel Forcano reproduïx una frase del Talmud: «Qui tradueix literalment és un mentider, qui afegeix res, un blasfem». Doncs vaig fer les dues coses i més. Per exemple, al *Blanquerna*, vaig fer petits afegits en els capítols amb títols llatins que tracten dels nous oficis encomanats per Blanquerna als canonges. Per evitar les notes a peu de pàgina i per no *convertir aquestes pàgines en una mena d'enciclopèdia catòlica*, en el text dels capítols vaig afegir a l'expressió llatina la traducció, *com una insistència de l'autor mateix*. No poques vegades vaig decidir eliminar *una segona proposició d'una frase, que no és altra cosa que la repetició de l'anterior, per assegurar la fluïdesa de la lectura*.

Vaig tenir llargues negociacions amb mi mateixa per restituir l'estructura de la tríada *amic, amat, amor* del *Llibre de l'amic i amat*. La traducció del català *amic* per *iubitor* (que en romanès apareix freqüentment en el sintagma *iubitorul de Dumnezeu*) i no per l'equivalent romanès *prieten* (com en la traducció alemanya, respectivament *Freund und Geliebte*), en les condicions que els altres dos són *iubit, iubire* (d'origen eslau) no només conserva en el conegut text un component essencial de la poèticitat, sinó que ajuda també a evidenciar el matís sufi del misticisme d'aquest text.

Evidentment, vaig topar amb més dificultats en el cas del *Gentil* i, especialment, de l'*Ars brevis*, en què la «traducció» s'ha de fer en el sentit més etimològic del terme, com la «translació» més *exacta* d'un contingut. S'ha dit que l'ideal de la ciència i de la filosofia seria l'ús d'una sola llengua, no la

traducció (Llull mateix proposava al *Blanquerna* l'ús d'una sola llengua, al seu temps el llatí). Les coses no són així i és *imprescindible* que aquestes obres es tradueixin, però en aquest cas el traductor no té cap dret de convertir-se en un «coautor», sinó més aviat en un «copista» de l'original en una altra llengua.

Per això l'*Ars brevis* encara em va adreçar més al món dels lul·listes, un món que inclou des dels filòlegs fins a lògics, matemàtics i informàtics. Els comentaris d'Anthony Bonner, Josep Rubio, Albert Soler, Lola Badia, Joan Santanach i de molts altres van ser per a mi, com a *no-especialista*, *imprescindibles*. Evidentment no totes les lectures van ser «rendibles» *immediatament* per a la traducció, però em van aportar un enriquiment que, fa uns quants anys, ni se m'acudia de plantejar-me'l, i em van despertar una nova admiració per aquest «fantàstic» català. Un exemple: resseguint només el fil de l'*home hominificant* de Llull al *Julià julianitzant* de Nicolau de Cusa i al *Pegàs pegasitzant* de Quine, pots adonar-te del lloc que mereix Llull en la història de la lògica.

Em fa molta il·lusió que, amb la traducció de l'*Ars brevis*, hagi pogut fer un petit homenatge, com a traductora, a la gran personalitat catalana, la celebració de la qual començarà oficialment aviat. I espero que el llarg i fascinant camí de preparació com a «arquer» em permeti que l'any que ve pugui disparar una altra fletxa. Perquè l'admiració s'ha de compartir. Potser així es podria definir senzillament un traductor: un *compartidor* de la bellesa i de les profunditats de l'esperit humà.